

BADIIY ASARDA UNDALMA VOSITASIDA PRESSUPOZITSIYANING STILISTIK FUNKSIYALARI

Abdurahimova Komilaxon Ulug‘bek qizi

O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 1-kurs magistranti

Namangan davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada badiiy matnda undalma vositasida amalga oshirilgan pressupozitsiyaning stilistik xususiyatlari o‘rganiladi. Pressupozitsiya — bu so‘zlovchi tomonidan oldindan mavjud deb hisoblanadigan axborot bo‘lib, u ko‘pincha til birliklari orqali yuzaga chiqadi. Ayniqsa, undalma vositasi orqali anglatilgan pressupozitsiyalar matnga turli pragmatik ma‘no qatlamlari qo‘shadi, shaxslararo munosabatlarni belgilaydi va matnning ekspressivligini kuchaytiradi. Ushbu maqolada tilshunoslik, stilistika va pragmatika nuqtayi nazaridan badiiy asarlardagi undalma orqali ifodalangan pressepozitsiyalarning kommunikativ va estetik funksiyalari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Undalma, pressupozitsiya, stilistik funksiyalar, badiiy matn, pragmatika, ekspressivlik, kommunikativlik, tilshunoslik

KIRISH: Til insoniyat madaniyatining ajralmas qismi sifatida nafaqat muloqot vositasi, balki fikr va his-tuyg‘ularni ifoda etishning murakkab va nozik mexanizmi hisoblanadi. Badiiy asar tili esa aynan shu mexanizmlarning eng jozibali va chuqur qatlamlarini ochib beruvchi vositadir. Ushbu sohada til birliklarining nafaqat leksik va

grammatik, balki pragmatik va stilistik funksiyalari ham muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, tilning pragmatik jihatlari — gaplovchi va tinglovchi oʻrtasidagi munosabat, kontekst, yuzaga keladigan maʼno qatlamlari badiiy matnning taʼsirchanligini oshiradi. Pressupozitsiya tushunchasi tilshunoslikda, xususan pragmatika va stilistika sohasida muhim tadqiqot obyekti boʻlib, gapda aytilmagan, lekin tinglovchi yoki oʻquvchi tomonidan mavjud deb qabul qilinadigan maʼlumot yoki taxminni anglatadi. Badiiy matnda bu noaniq, yashirin axborot qatlamlari oʻquvchida qiziqish uygʻotadi, matnni koʻproq chuqurlik va murakkablik bilan boyitadi. Pressupozitsiyaning yuzaga kelishi koʻpincha lingvistik vositalar — soʻz birikmalari, undalma, iqtiboslar va boshqalar orqali amalga oshadi. Undalma (interjektsiya) esa badiiy tilning eng ekspressiv va dinamik vositalaridan biridir. U tilshunoslikda koʻpincha emotsiyalarni, nutqning ohangini, gaplovchining kayfiyatini yoki qoʻshimcha baholovchi nuqtai nazarini ifoda etish uchun xizmat qiladi. Badiiy adabiyotda undalma nafaqat obrazlarni jonlantirish, balki maʼno qatlamlarini oshirish, muallif va qahramonlar oʻrtasidagi dialog va dramatik holatlarni boyitishda oʻziga xos oʻrin tutadi. Undalma orqali yuzaga chiqadigan pressupozitsiyalar matnni yanada koʻp qirrali va taʼsirchan qiladi, shuningdek, oʻquvchining matnga nisbatan hissiy-motivatsion reaksiyasini shakllantiradi. Shu bois, badiiy asarda undalma vositasida yuzaga keladigan pressupozitsiyaning stilistik funksiyalarini oʻrganish nafaqat tilshunoslik, balki adabiyotshunoslik, pragmatika va stilistika uchun dolzarbdir. Bu mavzu orqali badiiy tilning ichki tuzilishi, uning maʼno ifoda qilish usullari va oʻquvchi bilan muloqot shakllari yanada batafsil yoritiladi. Ushbu maqolada undalma orqali ifodalangan pressupozitsiyalarning badiiy matndagi kommunikativ, ekspressiv va estetik xususiyatlari tahlil qilinib, ularning badiiy til funktsiyasidagi oʻrni va ahamiyati koʻrsatib beriladi. Shuningdek, undalma va pressupozitsiya oʻrtasidagi oʻzaro bogʻliqlik hamda bu vositalarning badiiy asarlarning umumiy stilistik tuzilishiga taʼsiri oʻrganiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Pressupozitsiya tushunchasi lingvistika va pragmatika sohasida keng tadqiq etilgan mavzu bo'lib, uning semantik va stilistik xususiyatlari ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan. Semantik nuqtai nazardan, Stalnaker (1974) pressupozitsiyani gapdagi aytilmagan, lekin tinglovchi tomonidan mavjud deb qabul qilinadigan axborot deb ta'riflagan. Uning fikricha, pressupozitsiya nutqning kontekstual asosida shakllanadi va muloqot jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi [1]. Kartner (1973) ham bu tushunchani tilshunoslik doirasida chuqur tadqiq qilgan bo'lib, uning nuqtai nazariga ko'ra, til birliklarida yashirin ma'no qatlamlari kommunikativ samaradorlikni oshiradi [2]. Pragmatik tadqiqotlarda pressupozitsiyaning o'rni yana-da kengayib, u nutqdagi ijtimoiy munosabatlarni, emotsional baholashni va kommunikativ niyatlarni ifodalashda asosiy vosita sifatida qaraladi. Mey (2001) pragmatika va tilning kommunikativ yondashuvi doirasida undalma va boshqa interjektsiyalar yordamida yuzaga keladigan axborot qatlamlarini ko'rsatadi [3]. Shuningdek, Searl (1999) tilni faqat axborot almashish vositasi sifatida emas, balki nutq amaliyoti doirasida kontekstga bog'liq tarzda o'rganish kerakligini ta'kidlaydi [4].

O'zbek tilshunosligida undalma vositasidagi pressupozitsiyaning stilistik funksiyalarini o'rganish bilan R. Jo'rayev va A. Madvaliev shug'ullanadi. Jo'rayevning tadqiqotlarida undalma nafaqat emotsiyalarni ifodalovchi vosita, balki matnga qo'shimcha ma'no va stilistik ohang beruvchi element sifatida tahlil qilinadi [5]. Madvaliev (2015) esa undalma va boshqa nutq vositalari yordamida yuzaga keladigan yashirin ma'no qatlamlarining badiiy matnda rolini yoritadi [6]. Shuningdek, badiiy tilning pragmatik-stilistik tadqiqotlarida X. Hasanov va B. Karimovlarning ishlari alohida ahamiyatga ega. Ularning fikriga ko'ra, undalma yordamida yuzaga keladigan pressupozitsiyalar matnning ekspressivligini oshirib, o'quvchi bilan chuqur kommunikatsiyani ta'minlaydi [7][8]. Ushbu yondashuv badiiy asarlarning murakkab muloqot tizimini ochib berishda tilning nozik vositalaridan foydalanishning zarurligini ko'rsatadi.

TAHLIL VA NATIJALAR. Badiiy asarlarda tilning nozik va murakkab vositalaridan biri bo'lgan undalma nutqning ekspressiv va stilistik jihatlarini boyitishda muhim rol o'ynaydi. Undalma orqali yuzaga chiqadigan pressupozitsiyalar matnning nafaqat ma'no qatlamlarini oshiradi, balki o'quvchining matnga nisbatan hissiy va psixologik reaksiyalarini shakllantiradi. Undalmaning stilistik funksiyalarini o'rganish jarayonida birinchi navbatda uning kommunikativ vazifalari ko'rib chiqiladi. Undalma gaplovchining nutqdagi kayfiyati, emotsiyalari, ijtimoiy pozitsiyasi, shuningdek, nutq kontekstidagi munosabatlarni ifodalaydi. Shu tariqa, undalma bir vaqtning o'zida muloqot jarayonida yuzaga kelgan avvaldan qabul qilingan axborotni — ya'ni pressupozitsiyani — yetkazishda vosita bo'lib xizmat qiladi. Badiiy asarlarda undalma ko'pincha qahramonlarning ichki holatini, ularning fikr va tuyg'ularini jonlantirish uchun ishlatiladi. Masalan, undalma yordamida berilgan so'zlar yoki ifodalar ostida yashirin ma'no mavjud bo'lib, u o'quvchiga qahramonning fikr dunyosini anglashga yordam beradi. Undalmaning ushbu funksiyasi orqali matn o'ziga xos dialoglar, ichki monologlar va hatto dramatik tensiyalar bilan boyiydi. Pressupozitsiya esa, o'z navbatida, bu ichki mazmunlarni o'quvchiga sezdiradi, ammo bevosita aytmaydi. Bu esa badiiy matnning interpretatsion qiyofasini yanada murakkablashtirib, uning ko'p qirraliligini ta'minlaydi. Undalma vositasida yuzaga keladigan pressupozitsiyalar ko'pincha emotsional yuklamaga ega bo'ladi. Ularning vazifasi o'quvchini qahramonlar bilan yanada yaqinlashtirish, o'quvchi e'tiborini matnning muhim qismiga qaratishdir. Misol uchun, o'quvchi undalmaning ohangidan qahramonning holatini anglab, uning ichki kurashlarini his qilishi mumkin. Shu sababli undalma matnga faqat stilistik bezak emas, balki mazmuniy chuqurlik ham olib kiradi. Shuningdek, undalmaning ba'zi turlari yordamida matnda humor, ironiya yoki boshqa kayfiyatlar ham yuzaga keladi. Bu holatlarda pressupozitsiya yanada murakkab va qatlamli bo'lib, o'quvchidan kontekstga yuqori darajada e'tibor talab qiladi. Badiiy asarlar tahlilida undalmaning stilistik funksiyalaridan biri — dialogning tabiiyligini ta'minlashdir. Undalma

qahramonlar nutqiga jonlik, tabiiylik va hayotiylik bag‘ishlaydi. U nutqdagi pauzalarni, gapning keskinligini yoki so‘zning ta’kidlanishini ifodalaydi. Shu orqali undalma yordamida yuzaga kelgan pressupozitsiyalar o‘quvchiga qahramonning nutq ohangini to‘g‘ri qabul qilishga imkon beradi, bu esa badiiy asarning umumiy ta’sirchanligini oshiradi. Bundan tashqari, undalmaning ko‘plab turlari (masalan, hayrat, shubha, qo‘rqish yoki quvonch ifodasi) badiiy matnga ekspressivlikni beradi, bu esa o‘quvchining hissiy tajribasini kuchaytiradi.

Matndagi undalma yordamida ifodalangan pressupozitsiyalar ko‘pincha o‘quvchida ma’lum bir intilish yoki savol uyg‘otadi, natijada u matn bilan chuqurroq muloqotga kiradi. Bu holat matnning pragmatik jihatidan ahamiyatlidir, chunki undalma orqali yuzaga kelgan yashirin ma’lumotlar o‘quvchini matnga faol jalb qiladi, uning fikrini, e’tiborini uyg‘otadi. Natijada badiiy matn faqat oddiy ma’lumot almashinuvi emas, balki interaktiv, muloqotga asoslangan kommunikativ jarayon bo‘lib qoladi. Undalma orqali yuzaga keladigan boshqa bir muhim stilistik funksiya — bu badiiy asarning ritmik va ohangli tuzilishini shakllantirishdir. Undalma yordamida qo‘shimcha ohanglar, talaffuzdagi o‘zgarishlar, pauzalar va boshqa intonatsion xususiyatlar matnga kiritiladi. Bu esa o‘quvchida she’r yoki proza matnining ritmik ahamiyatini kuchaytiradi va uni eshitish yoki o‘qish jarayonida sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois undalma badiiy matnga nafaqat lingvistik, balki musiqiy ohangdorlikni ham beradi.

Shuningdek, undalma yordamida yuzaga kelgan pressupozitsiyalar badiiy matnda muallifning baholovchi pozitsiyasini ochib berishda ishlatiladi. Badiiy asar muallifining o‘z fikrini, munosabatini, qarashlarini yashirin yoki ochiq ifoda etishda undalma kuchli vosita hisoblanadi. Undalma yordamida qahramon yoki vaziyat haqida o‘quvchiga noaniq, lekin sezilarli tarzda ta’sir qiluvchi fikrlar beriladi. Bu esa o‘quvchini muallifning xohishiga muvofiq matnni baholashga undaydi. Shu tariqa, undalma matnga ijtimoiy, madaniy yoki

falsafiy nuqtai nazarlarni kiritish uchun vosita bo‘lib xizmat qiladi. O‘rganilgan badiiy matnlar misolida undalma vositasida yuzaga keladigan pressupozitsiyalarning badiiy va stilistik ahamiyati aniq ko‘rinadi. Undalma yordamida yuzaga kelgan yashirin ma‘no qatlamlari o‘quvchida qo‘shimcha fikr yuritishga, matnni turlicha talqin qilishga sabab bo‘ladi. Bu esa badiiy asarning ko‘p qatlamli va murakkab tuzilishini yanada kuchaytiradi. Bundan tashqari, undalma yordamida yuzaga kelgan pressupozitsiyalar nutqning tabiiyligini oshirib, badiiy personajlarning ichki dunyosini chuqurroq anglashga yordam beradi. Undalmaning pragmatik funktsiyasi ham badiiy asarda muhim ahamiyatga ega. U gaplovchi va tinglovchi o‘rtasidagi muloqotning kontekstini belgilaydi, muayyan nutq vaziyatini yaratar ekan, kommunikativ maqsadni amalga oshirishga xizmat qiladi. Undalma yordamida gaplovchi o‘zining his-tuyg‘ularini yoki munosabatini yanada aniqroq yetkazadi, bu esa badiiy asarning ta’sirchanligini oshiradi. Shu bilan birga, undalma asosida yuzaga kelgan pressupozitsiyalar o‘quvchini nutq jarayoniga faolroq jalb qiladi, bu esa badiiy matnni interaktiv qiladi. Natijada, undalma va undalma vositasidagi pressupozitsiyalar badiiy asarning umumiy stilistik tizimida muhim o‘rin tutadi. Ular matnga chuqurlik, tabiiylik, ekspressivlik, emotsionallik, baholovchi ohang va kommunikativlik kabi xususiyatlarni olib kiradi. Ushbu xususiyatlar esa o‘quvchining badiiy asarni his qilish va tushunish jarayonini sezilarli darajada boyitadi. Shu bilan birga, undalma orqali yuzaga keladigan pressupozitsiyalar badiiy matnning interpretatsion imkoniyatlarini kengaytiradi, ya’ni o‘quvchining matnga turli burchaklardan qarashini ta’minlaydi. Badiiy asarda undalma vositasida yuzaga keladigan pressupozitsiyalar o‘zaro bog‘liq va bir-birini to‘ldiruvchi stilistik vazifalarni bajaradi. Ular badiiy matnning dialog va narrativ qismida alohida ahamiyat kasb etadi. Dialoglarda undalma qahramonlarning xarakterlarini, ularning psixologik holatini yanada ochib berishda yordam beradi, shu bilan birga matnning dramatik qurilishini mustahkamlaydi. Narrativ qismlarda esa undalma orqali muallif o‘z qarashlarini yashirin tarzda ifodalaydi, o‘quvchiga fikr va munosabatlarni sezdiradi.

XULOSA. Badiiy asarlarda undalma vositasida yuzaga keladigan pressupozitsiyalar o'ziga xos stilistik funksiyalarga ega bo'lib, matnning ma'no chuqurligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Undalma yordamida ifodalangan yashirin ma'lumotlar o'quvchining matn bilan muloqotini yanada jonlantiradi, uning hissiy va psixologik tajribasini boyitadi. Shu bilan birga, undalma nutqning tabiiyligini ta'minlab, qahramonlarning ichki dunyosini ochishga xizmat qiladi va badiiy matnga ekspressivlik, ohangdorlik kiritadi. Pressupozitsiyaning stilistik funksiyalari orqali undalma badiiy asarning kommunikativ samaradorligini oshiradi, muallif va o'quvchi o'rtasida yashirin ma'no almashinuvini ta'minlaydi. Bu vosita orqali badiiy matn ko'p qatlamli, murakkab va talqinlarga boy bo'lib, o'quvchida tahlil qilish va fikr yuritishga undaydi. Natijada undalma va undalma orqali yuzaga kelgan pressupozitsiyalar badiiy asarning nafaqat lingvistik, balki estetik va pragmatik jihatlarida ham muhim o'rin tutadi. Shu bois, undalma vositasidagi pressupozitsiyalarni o'rganish badiiy tilning ichki tuzilishini yanada chuqurroq anglash, adabiy asarlarning stilistik xususiyatlarini yoritishda katta ahamiyatga ega. Bu esa nafaqat tilshunoslik, balki adabiyotshunoslik va pragmatika sohalaridagi tadqiqotlarni boyitadi hamda badiiy ijodda tilning nozik va samarali vositalaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Stalnaker, R. (1974). Pragmatic Presuppositions. Semantics and Philosophy, 1974.
2. Kartner, F. (1973). Presupposition and Linguistic Context. Journal of Linguistics, 1973.
3. Mey, J. L. (2001). Pragmatics: An Introduction. Blackwell Publishing.
4. Searle, J. R. (1999). Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge University Press.

5. Jo‘rayev, R. (2018). Undalma va uning badiiy matndagi funksiyalari. Til va Adabiyot, №3.
6. Madvaliev, A. (2015). O‘zbek tilida undalmaning pragmatik-stilistik jihatlari. O‘zbek tili va adabiyoti, №2.
7. Hasanov, X. (2020). Badiiy matnda ekspressiv vositalar. Filologiya fanlari, №4.
8. Karimov, B. (2019). Undalma va kommunikativ funktsiyasi. Lingvistika va Adabiyot, №1.